

artykuły dedykowane profesorowi Izasławowi Frenklowi

IRENA E. KOTOWSKA¹

UWAGI O REORIENTACJI PODEJŚCIA DO PROCESU DOSTOSOWAŃ DO ZMIANY DEMOGRAFICZNEJ W EUROPIE

Streszczenie: Zmiany procesu odtwarzania pokoleń w Europie doprowadziły do powstania nowego porządku demograficznego na kontynencie określanego jako nowa demografia Europy. Definiuje ona trwale odmienne warunki rozwoju kontynentu. Zrozumienie charakteru tej zmiany znajduje odzwierciedlenie w dyskusji o tym, jak dostosować gospodarki i instytucje krajów europejskich do tej zmiany. Zasadniczym przedmiotem rozważań jest reorientacja podejścia do *konstruktywnej reakcji na zmianę demograficzną w Europie* [EC, 2006]. Poprzez ją jest krótka charakterystyka istoty zmiany demograficznej w Europie.

Słowa kluczowe: nowa demografia Europy, odnowa demograficzna, dostosowanie do zmiany demograficznej, polityka rodzinna, inwestycje społeczne

WSTĘP

Zmiany procesu odtwarzania pokoleń obserwowane w Europie od lat sześćdziesiątych XX wieku doprowadziły do powstania nowego porządku demograficznego na kontynencie nazwanego przez Dirka van de Kaa *nową demografią Europy*². Określa ona trwale odmienne warunki rozwoju kontynentu wynikające przede wszystkim ze zmian liczby ludności i przekształceń struktur wieku. Zrozumienie tego

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Instytutu Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

² Dirk van de Kaa użył tego określenia w swoim referacie „The New Demography of Europe” wygłoszonym w dniu 8 maja 2003 roku z okazji pobytu w Warszawie, związanego z nadaniem mu tytułu doktora honoris causa Szkoły Głównej Handlowej. Określenie to weszło na stałe do dyskusji o sytuacji demograficznej w Europie [np. Addressing the Challenges of Europe’s New Demography. *Population Network Newsletter Popnet*, No. 35, Summer 2003; *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*, M. Macura, A.L. MacDonald, W. Haug (eds.). United Nations, New York and Geneva, 2005; Kotowska, Józwiak 2012].

ma zasadnicze znaczenie dla określenia, jakie działania są niezbędne, by dostosować się do tych nowych warunków rozwoju.

O ile w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w dyskusjach i działaniach skupiano się w skali Unii Europejskiej na dostosowaniu gospodarki i instytucji do skutków procesu starzenia, o tyle pierwsza dekada XXI wieku przyniosła zasadniczy zwrot w percepcji samej zmiany ludnościowej i tego, co określono jako *konstruktywną reakcję na zmianę demograficzną* [EC 2006]. Istotą tej reorientacji jest włączenie rodzin, warunków ich funkcjonowania i decyzji o prokreacji do obszaru działań na rzecz rozwoju kontynentu. Zmienił się zasadniczo zakres polityki rodzinnej, która stała się elementem strategii rozwojowej.

Równolegle następuje zmiana podejścia do procesu odtwarzania pokoleń i rozwoju kapitału ludzkiego w dyskusji o reformowaniu modelu społecznego w celu dostosowania go do wyzwań rozwojowych współczesnego społeczeństwa i gospodarki.

Przedstawienie zasadniczych cech tej reorientacji podejścia do zmiany demograficznej w Europie na poziomie Unii Europejskiej poprzedza krótkie omówienie istoty nowej demografii Europy.

1. NOWA DEMOGRAFIA EUROPY

Ludność Europy utraciła zdolność równoważenia urodzeń i zgonów wskutek spadku płodności i umieralności. Nie chodzi przy tym o długookresowe trendy spadku płodności i umieralności, jakie współwystępują wraz z procesami modernizacji. Charakteryzują one przejście od reprodukcji ludności typu tradycyjnego z wysoką płodnością i umieralnością do reprodukcji nowoczesnej o niskim natężeniu zgonów i niskiej płodności. Nowa demografia Europy oznacza utrwalenie się procesu odtwarzania pokoleń na poziomie poniżej prostej zastępowalności pokoleń. Postęp w wydłużaniu życia ludzkiego jest najwyraźniejszy w Europie w porównaniu do innych kontynentów. Jednocześnie w wielu krajach płodność spadła do bardzo niskiego lub niskiego poziomu. O bardzo niskiej płodności (czasami zwanej „skrajnie niską”) mówi się wówczas, gdy przekrojowy współczynnik dzietności ogólnej (TFR) nie przekracza 1,35 dziecka na kobietę w wieku rozrodczym, zaś o niskiej płodności – wtedy, kiedy TFR zawiera się między 1,35 a 1,5. Mimo obserwowanego w latach 2000–2010 wzrostu dzietności w wielu krajach Unii Europejskiej, w 2012 roku aż 14 spośród 27 krajów Unii miało wartość TFR nieprzekraczającą 1,5, a w sześciu krajach wartość tego współczynnika pozostawała poniżej 1,35 (Grecja, Hiszpania, Polska, Portugalia, Słowacja i Węgry).

Utrzymywanie się tak niskiej płodności przy jednoczesnym stałym wydłużaniu się życia ludzkiego ma określony wpływ na dynamikę liczby ludności i jej struktur wieku. Nie tylko zmniejsza się przyrost naturalny, a ludność starzeje się coraz intensywniej. Następują przede wszystkim zmiany struktury wieku prowadzące do głębokiego zachwiania relacji między liczebnością osób najmłodszych, populacji w wieku produkcyjnym i populacji osób starszych. Nowy porządek demograficzny Europy oznacza więc nie tylko zmniejszenie się przyrostu naturalnego w nadchodzących dekadach, spadek lub w najlepszym razie stabilizację liczby ludności, lecz także bezprecedensowe zmiany struktur wieku ludności. Nastąpi przyspieszenie procesu

starzenia się ludności, zwłaszcza w najbliższych dwóch, trzech dekadach, kiedy roczniki powojennego wyżu urodzeń będą wkraczać w wiek poprodukcyjny. Jednocześnie zmniejszy się wielkość populacji w wieku produkcyjnym. Projekcje ludności opracowywane przez ONZ oraz EUROSTAT wskazują zgodnie, że Europa jest i będzie nie tylko najstarsza demograficznie, ale także będzie jedynym kontynentem o znaczącym ubytku ludności w wieku produkcyjnym. Stałe zwiększanie się liczby i udziału osób w wieku 60 lat i więcej (lub 65 lat i więcej) jest przewidywalnym skutkiem przemian procesu reprodukcji ludności. Jednak przebieg procesu starzenia się ludności w Europie wyróżnia się przy tym bardzo szybkim przyrostem liczby osób w najstarszych rocznikach wieku powyżej 80 lat (*double ageing*).

Dodatkowo, w drugiej połowie XX wieku Europa stała się kontynentem napływu. Migracje międzynarodowe odgrywają coraz większą rolę w kształtowaniu dynamiki ludności kontynentu [Coleman 2009]. Jednak analizy wskazują, że migracje nie zmieniają zasadniczo przekształceń struktur wieku generowanych przez zmiany płodności i umieralności [por. Bijak i in. 2008]. Podsumowując, nowa demografia Europy może być scharakteryzowana przez **najniższą** (w historii i w porównaniu z innymi regionami świata) płodność, **najdłuższe** trwanie życia (największa liczba osób sędziwych) oraz **najwyższą** intensywność imigracji [Kotowska, Józwiak 2012].

Nowa demografia Europy określa warunki rozwoju kontynentu, wynikające ze zmian liczby ludności i przekształceń struktur wieku, zasadniczo odmienne od tych, które występowały, gdy reprodukcja ludności była powyżej lub bliska zastępowalności pokoleń. Jak wyjaśniano wcześniej, zmiany struktur wieku są skutkiem przemian procesu reprodukcji ludności. Nie można jednak zapominać o znaczeniu struktur wieku ludności dla kształtowania się przyszłej liczby urodzeń. Wskutek utrzymywania się niskiej dzietności zmiany struktur wieku w wielu krajach są tak głębokie, iż mimo wzrostu płodności spadkowa tendencja liczby urodzeń będzie się utrzymywać, choć może być nieco słabsza. Wzajemne relacje między dynamiką liczby ludności i zmianami struktur wieku sprawiają, że im niższa jest liczba urodzeń i niższe tempo wzrostu liczby ludności, tym starsza jest struktura wieku. Natomiast im starsza jest struktura wieku, tym niższa jest liczba urodzeń i tempo wzrostu populacji, co z kolei przyspiesza proces starzenia się ludności. Mówimy o *momentum* wzrostu populacji wbudowanym w jej strukturę wieku, które oznacza, że po osiągnięciu krytycznego stopnia zaawansowania procesu starzenia się ludności następuje stały spadek wielkości populacji [Kotowska, Józwiak 2012]. Takie negatywne *momentum* wzrostu populacji pojawia się wskutek utrzymywania się niskiej lub bardzo niskiej płodności. Towarzyszące temu wydłużanie się czasu trwania życia przyspiesza wystąpienie tej fazy zmian wielkości populacji. W Europie negatywne *momentum* wzrostu populacji wystąpiło około roku 2000 [Lutz et al. 2003]. Trzeba zatem pamiętać, że długookresowe utrzymywanie się TFR poniżej 1,5 prowadzi do głębokich zmian struktur wieku, których odwrócenie jest bardzo trudne i wymaga dłuższego czasu.

Zrozumienie, że nowa demografia Europy nie jest przejawem kryzysu demograficznego, lecz skutkiem głębokich przemian procesu reprodukcji ludności, ma zasadnicze znaczenie dla dyskusji o perspektywach rozwoju kontynentu. Chodzi

bowiem o to, jak w tych odmiennych warunkach, definiowanych przez zmiany liczby ludności i struktury demograficzne, zapewnić wzrost ekonomiczny i postęp społeczny przy wzmagającym się znaczeniu wiedzy, kompetencji i mobilności zasobów ludzkich.

2. REORIENTACJA PODEJŚCIA DO ZMIANY DEMOGRAFICZNEJ W EUROPIE

Rosnąca świadomość utrwalania się nowego porządku demograficznego w Europie wpłynęła na to, że przemiany demograficzne stały się ważnym elementem debat o konieczności dostosowania gospodarki i społeczeństwa do odmiennych warunków rozwoju kontynentu. Jednym z głównych nurtów tych rozważań są ekonomiczne i społeczne konsekwencje starzenia się ludności oraz wyzwania dla procesu rozwoju wynikające z jednoczesnego zmniejszania się potencjalnych zasobów pracy. Początkowo w latach dziewięćdziesiątych XX wieku koncentrowano się na koniecznych reformach systemów emerytalnych, potem włączono do nich rozwiązania zmierzające do wzrostu aktywności zawodowej osób w wieku 55–64 lata poprzez poprawę ich zdolności do pozostawania w zatrudnieniu, a także tworzenie zachęt dla pracodawców do utrzymywania zatrudnienia tych osób. Przewidywany spadek ludności w wieku produkcyjnym nasilił troskę o bardziej efektywne wykorzystanie istniejących zasobów pracy. Stąd wynika przywiązywanie znaczenia do wzrostu zatrudnienia, w szczególności zatrudnienia kobiet, a także do zwiększenia wydajności pracy. Przekonanie o znaczeniu tych działań znalazło wyraz w strategii lizbońskiej, która uznawała priorytet narzędzi polityki podażowej, zmierzających do poprawy jakości zasobów ludzkich i zwiększenia aktywności zawodowej [European Council 2000].

Strategia lizbońska była ważnym dokumentem na poziomie Unii Europejskiej, w którym mówiono o konieczności dostosowania się do zmian warunków rozwoju kontynentu wynikających ze zmian demograficznych. Lata następne przyniosły istotne zmiany w podejściu do przemian demograficznych w Unii. Podjęto systematyczne analizy wpływu zmian struktur wieku ludności na wzrost gospodarczy i finanse publiczne w skali Unii Europejskiej i poszczególnych krajów członkowskich. *Working Group on Ageing Populations and Sustainability* (AWG), powołana przez Komisję Europejską w czerwcu 2005 roku, przygotowuje systematycznie raporty, które przedstawiają średnio- i długookresowe projekcje wzrostu gospodarczego oraz wydatków budżetu państwa związanych z przemianami struktur wieku. Kolejne raporty pokazują, iż mimo założonego wzrostu stopnia wykorzystania zasobów pracy (zwiększenie stóp zatrudnienia) i wzrostu produktywności poziom zatrudnienia będzie spadać wskutek znacznego zmniejszenia się liczby osób w wieku produkcyjnym [(EC): The 2009 Ageing Report, 2009; (EC): The 2012 Ageing Report, 2012]. Pokazano, że przewidywany spadek zatrudnienia przyczyni się do spowolnienia tempa wzrostu ekonomicznego.

W tym kontekście działania na rzecz wzrostu stopnia wykorzystania zasobów pracy poprzez wzrost aktywności zawodowej ludności oraz ograniczania spadku wielkości zasobów pracy nabierają szczególnej wagi. Jednym ze sposobów ograniczania spadku liczby ludności w wieku produkcyjnym w okresie długim jest wzrost

dziatności, innym mogącym przynieść rezultaty już w okresie średnim jest polityka migracyjna.

Śledząc dyskusję o strategii rozwoju w warunkach nowej demografii Europy, można zauważyć, że stopniowo nie tylko coraz więcej uwagi przywiązywano do wzrostu wielkości podaży pracy, lecz także zwrócono uwagę na znaczenie odbudowy płodności dla złagodzenia dysproporcji między pokoleniami osób dorosłych, dzieci i osób starszych okresie dłuższym [np. Burniaux i in. 2003; Vignon 2005]. Raport Komisji Europejskiej *Green Paper: Confronting Demographic Change: a New Solidarity between the Generations* z 2005 roku [EC 2005] ukazywał głębokość przemian demograficznych i ich przyczyny, podkreślając konieczność dostosowania się do nowych warunków rozwoju. Ponadto narastające stopniowo zrozumienie długookresowych konsekwencji niskiej i bardzo niskiej dzietności sprawiło, iż w dyskusjach o wyzwaniach rozwojowych Unii Europejskiej nie tylko coraz więcej uwagi poświęcano rodzinie, polityce rodzinnej oraz zagadnieniu godzenia pracy zawodowej z życiem rodzinnym w kontekście koniecznego wzrostu zatrudnienia kobiet, lecz także włączono bezpośrednio wzrost dzietności do rozważań o działaniach dostosowawczych do nowej demografii kontynentu [por. np. OECD 2001; Hantrais 2004; Gauthier 2004; Daly 2004; EC 2004, 2005, 2007, 2008a, 2008b]. W drugim raporcie Komisji Europejskiej *The Demographic Future of Europe – from Challenge to Opportunity* o sytuacji demograficznej Europy i wynikających z niej wyzwaniach rozwojowych [EC 2006], do podstawowych działań uznanych za konstruktywną reakcję na nową demografię Europy i jej skutki włączono:

- promowanie odnowy demograficznej (*demographic renewal*) poprzez poprawę warunków życia rodzin oraz łączenia pracy zawodowej z życiem rodzinnym, oprócz wymienianych we wcześniejszych dokumentach kierunków działań, takich jak:

- wzrost zatrudnienia: więcej miejsc pracy dobrej jakości, przedłużanie życia zawodowego,
- wzrost produktywności i konkurencyjności,
- otwarcie na napływy migracyjne i integracja imigrantów,
- dbałość o równowagę systemu finansów publicznych [EC 2006, s. 7–12].

Przez odnowę demograficzną rozumie się przy tym działania na rzecz wzrostu dzietności w warunkach jej pozostawania na poziomie znacznie odbiegającym od poziomu gwarantującego reprodukcję prostą.

Włączenie promowania odnowy demograficznej do zasadniczych kierunków działań związanych z nową demografią Europy stanowi bardzo ważny zwrot w myśleniu o odpowiedniej strategii rozwoju kontynentu. Oprócz działań skierowanych na **dostosowanie się** do skutków zmiany demograficznej wzmocniono bowiem **oddziaływanie na** procesy demograficzne – na przepływy migracyjne oraz płodność. Polityka migracyjna była wcześniej wymieniana w zestawie instrumentów *konstruktywnej reakcji na zmianę demograficzną*, natomiast promowanie odnowy demograficznej zostało po raz pierwszy uznane za element odpowiedniego reagowania na nowe warunki rozwoju. Takie podejście oznacza włączenie bezpośrednio rodziny i warunków jej funkcjonowania do strategii działań na rzecz rozwoju. Przyczynia się to też do reorientacji celów polityki łączenia pracy zawodowej z życiem rodzinnym,

a także polityki rodzinnej. Polityka łączenia pracy zawodowej z życiem rodzinnym, ujmowana najpierw jako instrument zrównania szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy czy wspierający wzrost zatrudnienia kobiet, stała się narzędziem sprzyjającym decyzjom o dziecku oraz realizacji ekonomicznych i społecznych celów nowej strategii rozwojowej *Europe 2020 Strategy* [np. Kotowska 2010; EC 2010]. Podobnie w kontekście pożądanej odnowy demograficznej polityka rodzinna przestała być tylko instrumentem wspierającym rodziny w wypełnianiu ich podstawowych funkcji, a stała się elementem strategii rozwojowej.

Zmiana podejścia do polityki rodzinnej jest widoczna także w opracowaniach innych organizacji międzynarodowych. Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) w swym raporcie z 2011 roku *Doing better for families* definiuje politykę rodzinną jako działania zmierzające do:

- stwarzania warunków sprzyjających posiadaniu tyłu dzieci, ilu rodzice pragną, w czasie przez nich wybranym,
- godzenia pracy zawodowej i rodziny,
- wzrostu zatrudnienia kobiet,
- promowania równości płci,
- przeciwdziałania ubóstwu dzieci i rodzin,
- promowania rozwoju dziecka, równych szans dla dzieci i generalnie dobrostanu w okresie dzieciństwa [OECD 2011, s. 11].

Tak sformułowane cele dotyczą nie tylko decyzji o odtwarzaniu pokoleń, czyli decyzji o prokreacji, swobody dokonywania wyboru przez rodziców i wspierania ich w podejmowaniu takich decyzji, lecz także różnych wymiarów życia – ekonomicznego, społecznego i kulturowego. Warto też zwrócić uwagę, że międzynarodowa organizacja powołana do zajmowania się rozwojem ekonomicznym w coraz większym stopniu zajmuje się zagadnieniami społecznymi, a w ciągu ostatnich pięciu lat w zasadzie uczyniła politykę na rzecz rodzin jednym z ważniejszych nurtów dyskusji. W 2009 roku opublikowano bowiem raport zatytułowany *Doing better for children* [OECD 2009], w którym podkreśla się znaczenie kwestii dobrostanu dzieci w myśleniu o polityce rodzinnej. Kolejny raport z 2011 roku *Doing better for families* dotyczy działań na rzecz lepszej sytuacji rodzin i ich znaczenia dla rozwoju. Następny raport z 2012 roku, *Closing the Gender Gap. Act Now* [OECD, 2012], dotyczy różnych wymiarów zmiany społecznych ról kobiet i mężczyzn i uwypukla znaczenie tej zmiany zarówno w skali makro (gospodarka, społeczeństwo), jak i na poziomie rodziny. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na to, że dyskusja o tak szeroko ujmowanej polityce rodzinnej toczy się nie tylko w odniesieniu do samej zmiany demograficznej w Europie i innych krajach rozwiniętych, lecz także dotyczy tego, co dzieje się na współczesnym rynku pracy, wyzwań, przed którymi stoją uczestnicy rynku pracy – zarówno pracownicy, jak i pracodawcy, kwestii nierówności społecznych, a także dystrybucji pracy odpłatnej i nieodpłatnej między kobiety i mężczyzn oraz dystrybucji pracy i opieki między rodzinę, rynek i państwo.

Przemiany struktur demograficznych, w tym także struktur wieku, właściwe nowej demografii Europy, są także coraz wyraźniej postrzegane w toczącej się od lat dziewięćdziesiątych XX wieku debacie o reformowaniu modelu społecznego w celu dostosowania go do wyzwań rozwojowych współczesnej gospodarki i społeczeństwa

[np. Esping-Andersen 1999, 2009; Esping-Andersen i in. 2002; Vanderbroucke i in. 2011; Hemmerijck 2012; Morel i in. 2012; Knijn (ed.) 2012; Kotowska, Chłoń-Domińczak 2012]. Coraz więcej uznania zyskuje **koncepcja inwestycji społecznych**, czyli świadomej polityki państwa ukierunkowanej na rozwój kapitału ludzkiego i jak najlepsze wykorzystanie dostępnych zasobów ludzkich, z uwzględnieniem perspektywy przebiegu życia. Koncepcja ta pojawiła się już w latach dziewięćdziesiątych XX wieku jako odpowiedź zarówno na zmianę demograficzną, jak i konieczność budowy gospodarki opartej na wiedzy. Dostosowanie się do wyzwań generowanych przez rewolucję technologiczną wymaga rozwoju społeczeństwa opartego na wiedzy, czyli stałego rozwoju kapitału ludzkiego, co przy strukturach demograficznych określonych przez nową demografię Europy może nie być łatwe. Stąd konieczność działań państwa ukierunkowanych na rozwój umiejętności ludzi umożliwiających funkcjonowanie w tych nowych warunkach (rozwój *capabilities*), dostosowanych do różnych potrzeb i zagrożeń pojawiających się w kolejnych etapach przebiegu życia (*life course perspective*). Wspieranie umiejętności radzenia sobie w nowych warunkach rozwojowych ma szczególną rangę w koncepcji inwestycji społecznych, choć nie zapomina się o rozwiązaniach gwarantujących bezpieczeństwo socjalne. Większe znaczenie nadaje się rozwiązaniom nakierowanym na *preparing* zamiast na *reparing*, traktując je zresztą jako ważny czynnik wzrostu ekonomicznego i rozwoju. Inną ważną cechą tej koncepcji jest dostrzeżenie *wymiaru demograficznego* rozwoju kapitału ludzkiego, nie tylko w kategoriach właściwości charakteryzujących populację, lecz także w kategoriach odtwarzania zasobów ludzkich. Oznacza to włączenie kwestii wspierania odnowy demograficznej do problematyki rozważań.

Dyskutowana już prawie od dwóch dekad przez naukowców koncepcja inwestycji społecznych znalazła także wyraz w pracach Komisji Europejskiej nad reformowaniem polityki społecznej w Unii Europejskiej. W lipcu 2012 roku powołano *Expert Group on Social Investment for Growth and Cohesion*, która uczestniczyła w opracowaniu koncepcji reform. W dniu 20 lutego 2013 r. ogłoszono oficjalny dokument Komisji Europejskiej o nowym podejściu do polityki społecznej w Unii Europejskiej określanym jako *Social Investment Package* (SIP)³. Obszerna dokumentacja SIP ukazuje zasadność przyjętej koncepcji reformowania polityki społecznej w krajach Unii Europejskiej.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

Dokonująca się reorientacja w podejściu do zmiany ludnościowej w Europie, widoczna w dokumentach strategicznych Unii Europejskiej, opracowaniach organizacji międzynarodowych oraz publikacjach naukowych, znajdzie stopniowo swe odzwierciedlenie w strategiach rozwoju poszczególnych krajów, uwzględniających także specyfikę ich sytuacji demograficznej. Modele polityki społecznej niektórych krajów europejskich (kraje skandynawskie, Francja) zawierają rozwiązania właściwe

³ Pełna dokumentacja prac nad *Social Investment Package* znajduje się na stronie <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1044&langId=en&newsId=1807&moreDocuments=yes&tableName=news>

paradygmatowi inwestycji społecznych. W odniesieniu do zasadniczej części krajów europejskich, w tym również Polski, istotne jest odejście od interpretacji zmiany demograficznej w kategoriach kryzysu demograficznego. Ukazanie sprzężenia zwrotnego między strukturami wieku i składowymi dynamiki ludności oraz strukturalnych skutków utrzymywania się niskiej dzietności czyni zrozumiałym, dlaczego potrzebna jest odnowa demograficzna. I nadaje odpowiednią rangę działaniom wspierającym proces odtwarzania pokoleń jako element strategii rozwojowej. Cechy takiego sposobu myślenia o reagowaniu na zmianę demograficzną w Polsce prezentowali autorzy raportu *Polska 2030* [2009]. Uznanie odnowy demograficznej za element strategii rozwoju znalazło także wyraz w programie polityki wspierającej rodzicielstwo, który opracowano w Kancelarii Prezydenta RP *Dobry klimat dla rodziny* [2013].

BIBLIOGRAFIA

- Addressing the Challenges of Europe's New Demography. *Population Network Newsletter Popnet*, No. 35, Summer 2003.
- Bijak J., Kupiszewska D., Kupiszewska M., 2008: Replacement Migration Revisited: Simulations of the Effects of Selected Population and Labor Market Strategies for the Aging Europe, 2002–2052. *Population Research and Policy Review* No. 27, p. 321–342.
- Burniaux J., Duval R. and Jaumotte F., 2003: Coping with Ageing: a Dynamic Approach to Quantify the Impact of Alternative Policy Options on Future Labour Supply in OECD Countries. *OECD Economics Working Papers* No. 371. www.oecd.org/dataoecd/49/29/20686301.htm
- Coleman D., 2009: Migration and its consequences in 21st century Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, Special issue on „Impact of migration on demographic change and composition in Europe”, p. 1–18.
- Daly M., 2004: Unmet needs and risks: the significance of changing family life for social policy in Europe/EU. [w:] *Families, Change and Social Policy in Europe*, materiały konferencyjne, Irish Presidency Conference, Dublin Castle, Dublin, Ireland, 13–14 maja 2004 r., s. 64–93.
- Dobry klimat dla rodziny*. Program Polityki Rodzinnej Prezydenta RP, Warszawa 2013.
- European Council, 2000: *Presidency Conclusions*. Lisbon, 23–24 March 2000.
- (EC) European Commission, 2004: *The social situation in the European Union 2004*, Brussels.
- (EC) European Commission, 2005: *Green Paper: Confronting Demographic Change: a New Solidarity between the Generations*. Communication from the Commission, Brussels, COM (2005) 94 final.
- (EC) European Commission, 2006: *The Demographic Future of Europe – from Challenge to Opportunity*. Communication from the Commission, Brussels, COM(2006) 571 final.
- (EC) European Commission, 2007: *Promoting Solidarity between the Generations*. Brussels, COM(2007) 244.
- (EC) European Commission, 2008a: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: *A better Work-Life Balance: Stronger Support for Reconciling Professional, Private and Family Life*. Brussels, COM(2008) 635 final.
- (EC) European Commission, 2008b: *Demography Report 2008. Meeting Social Needs in an Ageing Society*. SEC (2008) 2911.
- (EC) European Commission, 2009: The 2009 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States (2008–2060), *European Economy* No 2.
- (EC) European Commission, 2010: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: *The Strategy for Equality between Women and Men, 2010–2015*. Brussels, COM (2010) 491 final.

- (EC) European Commission, 2012: The 2012 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010–2060). *European Economy* No. 2.
- Esping-Andersen G., 1999: *Social Foundations of Post-industrial Economies*. Oxford University Press, Oxford.
- Esping-Andersen G., 2009: *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*. Polity Press, Cambridge.
- Esping-Andersen G., Duncan G., Hemmerijck A., John Myles J., 2002: *Why We Need a New Welfare State*. Oxford University Press, Oxford.
- Gauthier A., 2004: *Choices, opportunities and constraints on partnership, childbearing and parenting: the policy responses*, Background paper for *Childbearing and parenting in low fertility countries: enabling choices*. European Population Forum 2004: Population Challenges and Policy Responses, UN Economic Commission for Europe, Population Activity Unit, January 2004, Geneva.
- Hantrais L., 2004: Critical analysis of responses to family change: adapting the EU social policy agenda. [w:] *Families, Change and Social Policy in Europe*, materiały konferencyjne, Irish Presidency Conference, Dublin Castle, Dublin, Ireland, 13–14 maja 2004 r., s. 96–118.
- Hemmerijck A., 2012: *Changing Welfare States*. Oxford University Press, Oxford.
- Knijtn T. (red.), 2012: *Work, Family Policies and Transitions to Adulthood in Europe*. Work and Welfare in Europe Series, Palgrave Macmillan, London.
- Kotowska I.E., 2010: Uwagi o polityce łączenia pracy zawodowej i rodziny w kontekście nowej demografii Europy i zmian na rynku pracy. [w:] *Człowiek w pracy i polityce społecznej*, J. Szambelańczyk, M. Żukowski (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Kotowska I.E., Józwiak J., 2012: Nowa demografia Europy a rodzina. *Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych, Zeszyt 28/2012*, s. 9–33.
- Kotowska I.E., Chłoń-Domińczak A., 2012: Zarządzanie finansami publicznymi w kontekście zmiany demograficznej. *Studia Ekonomiczne* nr 1, s. 7–26.
- Lutz W., O'Neill B., Scherbov S., 2003: Europe's population at a turning point. *Science* No. 299 (28), s. 1991–1992.
- Morel N., Palier B., Palme J. (red.), 2012: *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies, Challenges*. University of Bristol: The Policy Press, Bristol.
- OECD, 2001: Balancing work and family life: helping parents into paid employment. *Employment Outlook*, Chapter 4, s. 129–166.
- OECD, 2009: *Doing better for children*. OECD Publishing, doi: 10.1787/9789264059344-en.
- OECD, 2011: *Doing better for families*. OECD Publishing, doi: 10.1787/9789264098732-en.
- OECD, 2012: *Closing the Gender Gap. Act Now*. OECD Publishing, doi: 10.1787/9789264179370-en.
- Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009.
- Vandenbroucke F., Hemmerijck A., Palier B., 2011: *The EU Needs a Social Investment Pact*. OSE Paper Series, Opinion paper No. 5, May 2011.
- Vignon J., 2005: Responses to the New Demographics in Europe – Present and Future Strategies for the European Union. [w:] *The New Demographic Regime, Population Challenges and Policy Responses*, M. Macura, A.L. MacDonald, W. Haug (red.). United Nations, New York and Geneva, s. 45–56.

NOTES CONCERNING THE REORIENTATION OF THE APPROACH TO A PROCESS OF ADAPTATION TO DEMOGRAPHIC CHANGES IN EUROPE

Abstract: Changes in the process of European recovery of generations has led to the emergence of a new population order on the continent known as the “New Demography of Europe”. This has permanently redefined different conditions for the development of the continent. Understanding the nature of these changes is reflected in discussion on how to change and adjust the economy and institutions of European countries. The main subject of this discussion is the reorientation of the approach *to the constructive response to demographic change in Europe* [EC, 2006]. This is preceded by a short description of the basics of conversion of Europe's demography.

Key words: new demography of Europe, renewal of demography, adaptation to demographic change, family policy, social investment